

Радмила Зотовић: *Римски надгробни споменици источног дела провинције Далмације*, Ужице 1995, 177 страна

Књига Радмиле Зотовић *Римски надгробни споменици источног дела провинције Далмације* произашла је из магистарског рада под насловом *Типологија и хронологија римских надгробних споменика источног и југоисточног дела провинције Далмације*, одбрањеног 1992. године на Филозофском факултету у Београду. Једино целовитије бављење овом проблематиком представља непубликовани докторски рад Милоја Васића чија проучавања су обухватила целокупну област римске провинције Далмације. Објашњења везана за изостављање западних делова провинције Далмације који са својим специфичним карактеристикама и проблематиком чине засебну тему, логично нису ушла у рад Радмиле Зотовић.

У уводном делу књиге дата је територијална област истраживања, и предочена су и досадашња истраживања ове материје. За источну границу провинције узета је линија која се спушта од ушћа Колубаре у Саву до Чачка и Ивањице, а потом у благом луку скреће ка западу, заобилазећи Пећ и долази до Шар-планине, а одатле пратећи Дрим, до данашњег Љеша. Област територијално захвата као важније тачке: са севера предео Братунца у Босни и Рогатице у Србији, на западу Подриње са пределима око Сребренице, Склана, Рогатице, Вишеграда, Горжда и Фоче, на источној страни Дрине крајеве око Косјерића, Пожеге, Ужица, Прибоја и Нове Вароши, до Пријепоља и Пљеваља на југу. Историографија је подељена на истраживања која су вршена са срп-

ске стране Дрине и на она вршена са босанске стране. Оваква топографска подела последица је историјских збивања са краја прошлог и почетка овог века, када је Дрина чинила повремено природну и државну границу између Србије и окупираних Босне и Херцеговине. За област са српске стране Дрине подаци се налазе у делима Феликса Каница, који је забележио споменике села Висибаве, Горобилја, Кремана и Карана, а наредни важан извор су подаци Франца Студнице и Алфреда Домашевског, који су обишли ове крајеве радећи на корпусу латинских натписа. Озбиљнијим пописом и описом споменика у крајевима око Нове Вароши, Прибоја, Пријепоља и Пљеваља бавио се Никола Вулић који је сакупљене податке публиковао у *Споменику СКА*. Тек од седамдесетих година овог века приступило се систематском истраживању појединих локалитета као и публиковању резултата истраживања. Када је у питању област Дрине са босанске стране значајни радови неколицине аутора објављени су у *Archäologische-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn* и *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnia und Herzegowina*, а највише података сакупио је и публиковао у *Споменику СКА* и *Гласнику Земаљског музеја* у Сарајеву Димитрије Сергејевски. Посебно поглавље књиге чини типологија споменика у којој су прво објашњени порекло, форма и тип споменика, а потом су обрађени појединачни типови споменика: стеле, надгробни олтари и надгробне коцке. Као норматив при

формирању типолошких одредница аутор узима форму споменика и његове схематске елементе, сматрајући да су ова два елемента одлучујући фактор, константан или изменљив, којим се може пратити појава или развојни процес. Стеле су подељене на оне са слободним забатом, са дуплим забатом или са уклесаним забатом, а дате су и њихове подваријанте које подразумевају полукружни или троугаони забат, са или без акротерија. Даља типологија подваријанти извршена је по начину обликовања рељефних поља. Када су у питању надгробни олтари у облику квадрата, тј. ципуси, у смислу морфолошких карактеристика издвајају се две варијанте; ципус и псеудоципус. У поглављу о декоративним елементима и рељефним представама дата је анализа декоративних елемената: лозице, биљне чашице и гирланде, ужета, спирале, розете, венца и медаљона, делфина, лавова, птица, крилатих коња и грифона. Целина о рељефним представама подељена је на: представе људске фигуре (целе или попрсја), Атиса, генија живота, смрти и годишњих доба, сцене даће односно погребне гозбе и представе коњаника. Анализирајући морфологију надгробних споменика и рељефне и декоративне представе изведене на њима, аутор студиозно објашњава њихово порекло и значење у аутохтоној илирској традицији, а такође и у грчкој и римској сепулкралној уметности. Описујући представе хероизираних покојника на надгробним споменицима Радмила Зотовић залази и у детаље описивања костима, накита и појединих детаља попут кључа или свитка који се налазе у рукама приказаних личности, сматрајући их за важне елементе који осликавају економски и социјални статус покојника, што

је по Радмили Зотовић и основни разлог њиховог приказивања на надгробном споменику. Недостатак извора спречио је аутора да изврши прецизно датовање споменика, и определио га је за шире хронолошке детерминације, при чему су основне полазнице за такав приступ дате у поглављу о датовању споменика. Ближе датовање извршено је комбинованом анализом епиграфских и стилских карактеристика. Највећи број надгробних споменика датован је у III век, време када ова територија доживљава процват у оквиру процеса романизације. Следи поглавље о стилу и стилским карактеристикама, као и клесарским радионицама, од којих су неке прецизно убициране, док се постојање других може са већом или мањом сигурношћу претпоставити у појединим областима.

У закључку књиге аутор даје завршна разматрања, упућујући и на питања на која овај рад примењеним методолошким приступом није успео да одговори, а то је питање етничког односа на проучаваној територији, а посебно питање келтског културног сурвиванса које није морало да подразумева и келтску етничку групу. На крају књиге дат је и каталог појединачних споменика који су заврствани по типологији дефинисаној у поглављу посвећеном овој проблематици. За сваки надгробни споменик дати су подаци о материјалу од кога је израђен, представљеним декоративним и рељефним мотивима, место налаза, време настанка, натпис уколико постоји и библиографија.

Монографија о римским надгробним споменицима дела римске провинције Далмације, значајан је рад посвећен овој проблематици проучаваној на територијално ограниченој области, при чему је аутор

компаративно посматрао поједине појаве, како на италском тлу, тако и у суседним провинцијама римске империје. Норику, Панонији, Мезији, Дакији, Македонији и Тракији. На будућим истраживачима је да резултате овог рада укључе у шире токове бављена овом тематиком на целокупној територији Римске империје, чиме би се осветлио однос

аутохтоних култура према римској уметности, званичној али и провинцијској, која чини специфичан spoj аутохтоних елемената са оним које им је донео процес романизације; а такође и односи у уметничким токовима како блиских, тако и територијално удаљених провинција царства.

Бранка Гугољ

Бранислав Тодић: *Српско сликарство у доба краља Милутина*, Београд 1998, изд. Драганић, 366 страна

Након монографија о Старом Нагоричину и живопису Грачанице, важним споменицима из друге деценије XIV века, Бранислав Тодић је написао обимни синтетички рад о монументалном и иконописном сликарству у Србији из времена краља Милутина, истовремено и о сликарству у грчким областима које је настало заслугом овог краља (1282–1321). Осим властитих, аутор овим радом заокружује и сазнања старијих истраживача уметности истог периода, код којих су већ били уочени уметничка целовитост Милутинове епохе, посебно израза живописаца и иконографског садржаја, као и њен високи домет (С. Радојчић, Х. Халенслебен, В. Ј. Ђурић, П. Миљковић-Пепек). Главном ткивом Тодићеве књиге чине најбитније особености четрдесетогодишњег периода српског сликарства с краја XII и почетка XIV века, наново ишчитане, делом допуње и суверено предочене. Окосницу публикације чине идеолошке поруке слика, најзаступљеније теме и

уметнички правци, три теме које по уверењу аутора представљају главне покретаче и носиоце културе и уметности тадашње Србије. Како тиме није исцрпљена ликовна материја епохе, књига као допунску, четврту целину садржи и детаљан каталогски приказ споменика.

У уводном делу књиге представљени су ктиторски подухвати краља Милутина, сачувани или познати само на основу извора, напредо са малобројним задужбинама српске властеле овог периода. Кроз врсту историјског прегледа овде је наглашен значај црквених угледника, а у крајој библиографској белешци образлаже се и предмет публикације (стр. 7–30). Скренимо одмах пажњу да из наслова књиге не произилази, но из свог разматрања она заправо искључује сликани украс рукописних књига, који је иначе нефигуралан.

Издвојивши као најзначајније портрете историјских личности, на којима је испољавана идеологија државне власти, Б. Тодић овакве